

КОВИД 19:

**пандемија друштвених
ризика и несигурности**

Оињен Радоњић (уредник)

КОВИД 19: пандемија друштвених ризика и несијурности
Огњен Радоњић (уредник)
Београд 2021.

Издавач

Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача

Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти

Проф. др Сретен Вујовић
Проф. др Миодраг Зеџ
Проф. др Ђокица Јовановић
Проф. др Бојан Жикић

Лектор

Ирена Поповић

Дизајн корица

Ивана Зорановић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

200

ISBN 978-86-6427-171-4

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Оињен Радоњић*
Предговор
- I. Социоекономски изазови и дисторзије у високом образовању**
- 13 | *Владимир Илић*
Пандемија као природни експеримент и савремена социологија
- 31 | *Оињен Радоњић*
Пандемија вируса корона и растуће глобалне неједнакости
- 51 | *Мирјана Бобић*
Бити жена/мајка у време пандемије ковида 19 у Србији
- 69 | *Исидора Јарић*
Ендемијски паноптикум незнања: популистички менаџмент високог образовања у пандемијском убрзању
- II. Политички потреси и јавни дискурс**
- 89 | *Никола Самарџић*
Пандемија у игри ауторитарних сила. Нови безбедносни изазови и дилеме либералне демократије
- 103 | *Милан Вукомановић*
Српска православна црква и ковид 19: религијске, друштвене и политичке импликације пандемије
- 115 | *Наиша Јовановић Ајзенхамер*
Теоријски мизансцен за разумевање друштвених и политичких изазова у глобалној пандемији: претече и нове тенденције
- 135 | *Харис Дајч*
Глорификација колаборациониста у Србији уочи и за време пандемије
- 151 | *Мирјана Агамовић*
Ковид речник у јавном дискурсу

Владимир Илић*

ПАНДЕМИЈА КАО ПРИРОДНИ ЕКСПЕРИМЕНТ И САВРЕМЕНА СОЦИОЛОГИЈА

Апстракт: Природни експеримент је један од квазиексперименталних поступака за испитивање друштвене узрочности. Пандемија одређене друштвене трендове изводи из латентне на манифестну раван. Један од предмета овог написа су стратификацијске последице убрзавања реалних друштвених промена. Други предмет су особине „социологије маске и дистанцирања“. Она је пренагласила значај старости и расе, а занемарила својину као најзначајнију основу друштвене стратификације. На тај начин „социологија маске и дистанцирања“ јача апологетску улогу савремене социологије.

Кључне речи: социологија маске и дистанцирања, старост, раса, својина

Неки социолози пандемију ковида 19 виде као најдубљу јавноздравствену и економску кризу нашег времена. Разумљиво је то што у друштву хиперпотрошње и социолози рекламирају и брендирају предмете свог рада. Двадесет први век тражи и изискује медијску пробојност и употребу јаких, драматичних израза, да би се привукла пажња (и) на тржишту идеја и знања. Они доживљавају пандемију као друштвени експеримент без преседана (Matthewman & Huppatz, 2020). Међутим, то је пре квазиексперимент, у смислу природног експеримента (Милић, 1978) који је извесно имао преседане; у јавности је у том смислу најчешће помињана пандемија шпанског грипа после Првог светског рата. С друге стране, Matthewman и Huppatz су у праву када пандемију, коју виде као експеримент, доживљавају као живу лабораторију *in ripe*. Та дистинкција између експеримента и квазиексперимента није епистемолошки неважна. Експеримент (у природним условима) подразумева претходну разраду једне или

* Редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду за ужу научну област Социологија, тежиште истраживања Методологија социолошких истраживања. Адреса е-поште: vilic@f.bg.ac.rs.

више ривалских хипотеза и њихово ригорозно тестирање путем оперативне контроле релевантних чинилаца. Он је теоријски чврсто утемељен. Природни квазиексперимент подразумева *post facto* теоријска објашњења; њих је лако наћи за сваки утврђени емпиријски однос. Поставља се питање стандарда који ће бити примењивани у процени могућих и изабраних теоријских средстава која усмеравају социолошку анализу.

Пандемија је изненадила социологе. Када је у новембру 2020. године остварен увид у неколико најутицајнијих светских социолошких часописа, пронађен је само један поткаст у *American Sociological Review* који се односио на пандемију. Социолошки часописи у Србији брже су реаговали: *Социолошки преглед* је пре краја године издао тематски број о друштвеним последицама пандемије, састављен од неколико десетина радова овдашњих и страних аутора. Часопис *Социологија* је нешто слично учинио мало касније; због просторних разлога пажња ће бити посвећена само неким написима и изворима за те написе објављене у првом од поменутих часописа. Потом ће се изнети неки закључци општијег карактера.

Старост, раса, класа и себичњаштво

У једноме од написа садржаних у поменутом темату О. Марковић Савић упозорава да се „може очекивати да ће спасени од вируса корона умрети од незапослености и рецесије, тј нуспродуката тих појава“ (Марковић Савић, 2020, 651). Ауторка тиме отвара питање диференцијалне функционалности пандемије. Она се позива на текст Џефа Грина (Jeff Green), према коме само трећина радника у САД може да ради од куће, заштићена од заразе. Разумљиво је да у могућностима за „рад на даљину“ постоји велика разлика између мануелних радника и „белих оковратника“. Марковић Савић очекује да ће пандемија повећати моћ држава и сматра да је „могуће да дође до напретка државног капитализма какав виђамо на примеру Кине“ (Марковић Савић, 2020; Green, 2020). С друге стране, она је изричита у оцени да је пандемија показала кризу капитализма који је заборавио на државу благостања (Марковић Савић, 2020, 648).

Сам Ј. Грин, у наслову свог текста на који се Марковић Савић позива, наводи да је ковид 19 болест која друштво дели по расним, класним и добним линијама. Пандемија је у Сједињеним Америчким Државама повећала већ постојећа расистичка осећања против Кине-за. Пошто та болест знатно више угрожава старије него млађе људе,

зараза је појачала међугенерациске поделе. Грин примећује да је, у условима повећања незапослености услед пандемије, више „белих крагни“ у стању да задржи посао радећи „од куће“ него мануелних радника. Он износи да је пандемија „захватила неке групе више него друге, подстичући отровну мешавину страха, ресантимана и задовољства због несреће других (*Schadenfreude*)“ (Green, 2020). Грин запажа диференцијалну дисфункционалност пандемије, пропуштајући да укаже на њене апсолутне, а не само на релативне добитнике. Социолошки поглед на који се он позива још је искривљенији. Грин наводи да социолог Џејсон Бекфилд (Jason Backfield) са Харварда оцењује да сам вирус не дели друштво него да поделе стварају људи који поводом вируса окривљују друге људе који им се не допадају (Green, 2020). Бекфилд сматра да је међу друштвеним поделама чије је језгро отворила пандемија најзначајнија подела у оквиру радне снаге. Он такође наводи да само трећина радника у Сједињеним Америчким Државама може да ради од куће и да већина њих обавља боље плаћена немануелна занимања, праћена добром здравственом заштитом. С друге стране, многи од фабричких радника, који обављају такозване суштинске послове, нису у могућности да раде од куће и немају здравствено осигурање. Међу њима преовлађују жене и „обојени“. Социолог Бекфилд указује на принудни структурално наметнути карактер друштвених подела, интензивираних пандемијом. Његова скица њихових структуралних основа садржајно је врло сиромашна, али није неистинита. У свом тексту Грин допуњује Бекфилда изношењем погледа Корта Рудолфа (Cort Rudolph), доцента индустријске и организацијске психологије. Он наглашава пораст генерацијских подела услед заразе. Пошто ковид 19 не угрожава све генерације ни изблиза подједнако, он појачава објективне биологијом условљене разлике у осујећености. Мере против заразе спречавају младе да се социјализују. Рудолф упозорава да „миленијалци“ постепено замењују „бејби-бумерсе“ као највећи сегмент на тржишту радне снаге. Примећује да пандемија неће помоћи превазилажењу међугенерациског сукоба (Cf. Green, 2020). Том његовом запажању треба додати да сукоб интереса између поколења запослених већ постоји и да га зараза појачава.

Наиме, незапосленост је релативно ново искуство за генерације које памте државу благостања или, у Источној Европи, социјалистичко друштво. За разлику од њих, за „миленијалце“ се прекарна запосленост подразумева. Томе треба додати да је задуживање на рачун будућих генерација већ деведесет година битан део начина функционисања капиталистичког друштва. Пораст расизма, о којем

пишу Грин, Бекфилд и Рудолф, само је део општијег тренда демодернизације. Та демодернизација и друштвени регрес посебно су видљиви у Источној Европи, која је досегла највиши ниво модернизације у раздобљу под комунистичком влашћу (Hobsbawm). Припадници и припаднице генерације „миленијалаца“ мутно наслућују да настаје другачија класна структура, у чијим оквирима ће се обликовати и у чијим оквирима ће они сами обликовати највећи део својих живота. Разумљиво је да у друштвеним условима системског и систематског заглупљивања радних маса они немају јасну свест о томе. Њихово масовно пасивно или активно одупирање мерама које државне власти предузимају против заразе битно угрожава здравље и преживљавање њихових старијих колега. То, у условима пандемије, често подсећа на обичну себичност према реалним здравственим и животним интересима старијих генерација, посебно угрожених заразом. Када је о себичности реч, не треба заборавити да „људска природа није неки апстрактум својствен појединачном индивидууму“, него да она „у својој суштини представља скуп друштвених односа“. Изостанак солидарности је опште место капитализма. Хитлер је у свом говору у Клубу немачких индустријалаца 1932. године указао на недоследност друштва које потенцира преживљавање најспособнијих на плану привреде, уз гарантовану једнакост свих на другим подручјима. Треба признати да друштво будућности, макар и неразговорно, говори кроз свест садашње младе генерације и њено одбијање да се придржава мера чији је циљ заштита најстаријих и биолошки најслабијих. Спремност да се заразе старији сродна је са друштвеном свешћу фашизма.

Стратификацијски чинилац битно искривљује свест појединих друштвених група. Према мом примарном искуству, индустријски радници у Србији не схватају да својим зарадама, које су четири и пет пута мање од оних које за исти посао примају њихове колеге запослене у огранцима истих транснационалних компанија у земљама у којима су седишта тих компанија, не само што стварају екстрапрофит за власнике компанија него и поменуту разлику у плати у корист својих колега радника у центрима светског система. Радници у југословенским земљама заборавили су да су једном били власници фабрика из којих се данас извлачи екстрапрофит. Немам утисак да им је пандемија оживела та сећања. Њом условљен пораст незапослености или, бар, повећане несигурности посла, само су појачали затомљивање личних сећања која и иначе потискује званични друштвени заборав (у Србији и у другим деловима Југославије самоуправног) социјализма.

„Социологија маске и друштвеног дистанцирања“

Социологија данас углавном не помаже буђењу личних сећања нити демистификацији друштвених односа. Рандал Колинс (Collins), један од најутицајнијих савремених социолога, третира „социологију маске и друштвеног дистанцирања“ као потпуно аутономну у односу на структуру друштва (Collins, 2020). Он описује свакодневни живот у време пандемије комбинујући непосредно посматрање и статистичке податке. Полази од друштвене солидарности, за коју каже да су је људи у току историје створили превасходно као заједничко физичко присуство и контакте лицем у лице. То је прекинуто пандемијом, са њом изазваним принудним остајањем у домовима, избегавањем јавних окупљања и држањем физичке дистанце. Колинс сматра да су карактеристике интеракције „лицем у лице“ дубоко укорене у људском геному и да њихов изостанак води отпору и новим облицима друштвеног сукоба. Према његовом мишљењу, „ритуали успешне интеракције су микро процес који генерише скоро све што видимо као друштвени поредак“ (Collins, 2020). О принудној димензији интеракције, нужности да се прода радна снага на тржишту друштвеног рада, овде нема говора.

Колинс је запазио следеће промене као последице смањеног броја физичких контаката у току заразе. Прво, пораст солидарности услед хомогенизације пред вирусом као заједничким „непријатељем“; та промена, опажана у повећаном броју истицања државних застава Сједињених Америчких Држава, трајала је око пола године и потом је почела да нестаје. Затим, међусобно непознати људи који су носили маске на улици поздрављали су једни друге два или три пута чешће него пре пандемије. Тај начин понашања је изобичајен месец дана после наступа заразе. Колинс је систематски бројао колико људи носи маске и колико њих одржава физичку дистанцу и међусобно се поздравља. Запазио је да мануелни радници, за разлику од запослених у „бирокарским организацијама“, углавном нису носили маске нити су се придржавали држања „социјалне“ (у самој ствари физичке) дистанце. Колинс је то прокоментарисао као утицај друштвене класе на „етикету социјалног дистанцирања“ (Collins, 2020). Није помислио да је изостанак етикете повезан са неминовношћу вожње у претрпаном фабричким аутобусима или рада у препуним фабричким халама.

Десет недеља после предузимања мера против заразе у САД почели су улични протести, маршеви и окупљања због полицијских убиства Афроамериканаца („Black Lives Matter“). Колинс је запазио да су

демонстрације биле праћене паљевинама, ломљењем и насиљем и да је мало учесника носило маске. Сама природа демонстрација онемогућила је држање физичког растојања између учесника. Колинс примећује да је презаступљеност младих људи међу учесницима протеста била повезана са њиховим појачаним отуђењем од „режима социјалног дистанцирања“ и урушавањем првобитне солидарности чланова друштва суочених са zarazом. Слабљење протеста било је праћено порастом коришћења маски и повећањем одржавања растојања између учесника. Према Колинсовом мишљењу, та промена је била последица одлука организатора демонстрација (углавном припадника „беле средње класе“) да поправе јавну представу демонстрација придржавајући се „официјелне коронавирус етикете“. Лична Колинсова посматрачка опажања пешака који, у време одржавања демонстрација, нису учествовали у њима показала су да је међусобно поздрављање људи који су носили маске, што је он видео као знак друштвене солидарности, било чешће у резиденцијалним предграђима настањеним припадницима средње класе него у јавним парковима. Када је у питању сфера рада и радних односа, стиче се утисак да за Колинса постоје само *high-tech companies*. Закључак његове анализе је поражавајући: „Теорија ритуала интеракције не ишчезава: не треба да проналазимо нову социологију и психологију за IT еру“ (Collins, 2020). Он запажа да су људи лишени физичке интеракције, контаката лицем у лице, депресивнији, мање енергични и мање солидарни са другим људима. За њега не постоје они који су били принуђени на физичку интеракцију на радном месту, а то је већина радничке класе. Уопште није запазио да су се радници на већини радних места због природе свог посла суочили са озбиљним проблемом да можда нису могли да носе заштитне маске и да су морали да раде у групи. Фреквенције резултата својих посматрања Колинс је укрштао са старошћу посматраних, али не чак ни са њиховим полом, а поготово не са њиховим друштвеним положајем. У његовој „социологији маске и друштвеног дистанцирања“ нестало је саме социологије; нестало је и друштва.

„Социологија маске и друштвеног дистанцирања“ као апологија система

Текстови из Индије и Јужне Африке, објављени у поменутом темату *Социолошкој прејледа*, говоре о пандемији као о најгорем искуству ове генерације. Текст о Индији бави се психолошким (*i.e.* психичким) одговорима на пандемију, без значајнијег укључивања друштвеног контекста (Gadai, 2020). Четворо коаутора из Јужноаф-

ричке Републике описује друштвено-економске изазове са којима су суочена домаћинства у руралним подручјима током изолованости у једном јужноафричком округу (Ивара и др., 2020). У истом темату других четворо коаутора из Нигерије примењује „социологију свакодневног живота“ у испитивању исте основне теме у својој земљи: „Ово истраживање усвојило је рефлексивни метод сакупљања и тумачења опсервационих и секундарних података“ (Омобовале и др., 2020, 868; у енглеском оригиналу технократски стоји *reflexive design*). Они запажају да су многи људи запослени у „сивом сектору“ изгубили посао. У неразвијеној земљи каква је Нигерија многи људи се више боје незапослености и глади него вируса. У таквим срединама изолација и дистанцирање доживљавају се као угрожавање прилика за преживљавање. На сличан начин Кристијан Саути (Sauti) описује расположење великог дела запослених суочених са противепидемијским мерама у Зимбабвеу (Саути, 2020). Заиста, током привременог затварања фабрика због заразе неким радницима у тој земљи уручен је отказ, другима није исплаћивана плата, а трећима је надница смањена. Због тога се велики део радника (не само) у Зимбабвеу противио епидемиолошким мерама за сузбијање заразе.

У поменутих текстовима се користи пре новински него социолошки приступ. У њима се указује на губитнике пандемије, али се не инсистира довољно на њеној диференцијалној функционалности. Власници и моћници у свету, оних неколико хиљада људи чије је богатство значајно и веома брзо нарасло у току пандемије, припадници *суйеркласе* (Антонић, 2016), уопште се не помињу у описима и анализама промена изазваних пандемијом. Њих нема у Србији, Нигерији ни Замбији, а мало их је и у Јужноафричкој Републици. Но, диференцијална функционалност пандемије не обухвата само еуфункционалне последице масовне заразе. Неке друштвене групе биле су посебно угрожене, што је у великој мери зависило од карактера и смера предузетих противепидемијских мера.

Када социолози испитују диференцијалну (дис)функционалност саме пандемије или мера које се против ње предузимају, нагласак обично стављају на разлике у старости или, у САД, у раси. Што се тиче ових других, Чоу и Белуз (Zhou & Belluz, 2021), ослањајући се на податке Центра за контролу и превенцију болести Универзитета „Џон Хопкинс“, запажају да су поједине друштвене групе у САД биле несразмерно много захваћене и обољевањем и умирањем од ковида 19. Међу умрлима млађим од 45 година првих месеци је више од 40% било Хиспаника, а око четвртина Афроамериканаца. Уопште узев, „обојени“ су умирали двоструко више од „белаца“. Наступањем зиме повећао се удео „белаца“ умрлих од те болести. Посебно су били

угрожени људи који су морали да користе јавни саобраћај да би дошли до посла.

Посматрано у временској димензији, „црни људи“ су у августу 2020. умирали 2,5 пута чешће од „белих људи“, у новембру је та презаступљеност пала на 2,2, а у фебруару 2021. године на 1,5. С друге стране, смртност средовечних људи (оних између 35 и 44 године) била је тесно повезана са расним обележјем: скоро половина умрлих из те старосне групе били су Хиспанци, а четвртина „црни“. „Од људи старијих од 85 година 80 посто умрлих били су ‘бели’. Од умрлих старих између 35 и 44 године само 20 посто били су ‘бели“ (Zhou & Belluz, 2021). Пошто је смртност од ковида 19 снажно повезана са староснџу, чињеница да међу најстаријима има највише „белаца“ несумњиво је утицала на удео људи из мањинских расних група у укупној смртности. Без цинизма се може закључити да „обојени људи“ нису у довољном броју доживели старост која би им омогућила да као стари људи умру од ове болести. Када је реч о старости умрлих као о дискриминишућем чиниоцу, врло развијен пример либералне политике преживљавања (односно умирања) (биолошки и социјално) нај(мање)способни(ји)х дао је Јенс Стилхоф Соренсен (Sörensen, 2020) на примеру Шведске. Та земља је више него било која друга у Европи избегла увођење рестриктивних мера ради очувања профита. Притом је та „стратегија, чини се, имала општу подршку у популацији“ (Sörensen, 2020, 987). Ипак, „супротно неким претпоставкама економија је остала подједнако лоше погођена као и у земљама које су увеле ограничење кретања и окупљања“. То важи и за стопу незапослености у Шведској. Према Соренсеновом мишљењу, уочено је скривање података о умрлима по регионима и домовима за негу, а болесним старцима даван је морфијум уместо кисеоника. Соренсен примећује: „За старије људе који живе по домовима за негу или користе општинску кућну негу, кућну услугу, свакодневне посете неговатеља без заштитних маски подразумевале су потенцијалну посету анђела смрти“ (Sörensen, 2020, 998). Аутор примећује: „Крајњи терор био је, наравно, у вези са вестима о тријажи и ускраћивању интензивне неге за одређене старосне или ризичне групе.“ Наводи да је „без обзира на друге ефекте, пандемија ојачала урођени шведски национализам и слику о себи као бољој од остатка света“ (Sörensen, 2020, 999). У том смислу његово указивање на масовно испољен изостанак солидарности према најугроженијима од заразе подсећа на америчка указивања на расизам. Немилосрдан однос према старим људима у Шведској објашњава се национализмом, као што се несразмерно велико страдање

„небелих“ средовечних људи у САД имплицитно, али недвојбено, објашњава расизмом уграђеним у друштвену структуру те земље. Но, Соренсен показује идејне претензије које су мање очигледне код америчких аутора, називајући садашње шведско друштво меким случајем тоталитарне демократије. Он примењује либералну критику радикалне демократије са Талмонових позиција, које представљају посебну врсту теорија о тоталитаризму, у којој се критикују Русо (Rousseau), јакобинци и све што се у идејном погледу налази лево од њих. Одговорност за препуштање старих људи умирању од заразе то становиште у крајњој линији сваљује на социолошки недиференцирану „масу“. Врло пробојну критику шведске, и уопште либералне, стратегије управљања (односно препуштања) пандемијом дају Емил Ковач и Јелена Вељић (Ковач & Вељић, 2020).

Диференцијална функционалност пандемије

Ако се размишља о диференцијалној функционалности пандемије и друштвених реакција на њу, уочава се потреба за додатним, „тврдим“, подацима о друштвено-економским обележјима људи угрожених заразом. Додајем да је у земљама попут Србије запослење у јавном сектору извор низа привилегија, повезаних пре свега са сигурношћу самог запослења, али и сигурношћу примања плате. Запослење у јавном сектору се у рубним подручјима Србије јавља као значајан потенцијал за развијање етнонационализма, путем етничког такмичења које посебно погађа оне националне групе које нису део власти, па немају „своје неформалне квоте запошљавања у јавном сектору“ (Роми, Албанци, Власи).

У светским оквирима, процењено је да је светска економија доживела привредно назадовање од 4,3% у току 2020. године (Kochaar, 2021). Matthewman и Hupatz упозоравају на дистопијске елементе пандемије. Они указују на то да пандемија користи *disaster capitalists* (израз Н. Клајна [Klein], али се овде треба сетити Антонићеве „суперкласе“), а да други делови друштва трпе негативне последице; притом Matthewman и Hupatz посебну пажњу обраћају на родне последице пандемије. Извор наде виде у групама за узајамну помоћ и у већој раширености идеја као што су прогресивно опорезивање, реформа благостања (*welfare*), национализација и универзални базични приход. Вирус се у том смислу сагледава, као што је формулисао Арундати Рој (Arunndhati Roy), као капија између садашњег и будућег света. У свом приказу друштвених последица пандемије

Matthewman и Hupatz указују на оно што би Р. К. Мертон назвао диференцијалном функционалношћу пандемије за поједине друштвене групе и њихове чланице и чланове. Они примећују да су стари људи највише угрожени пандемијом физички (здравствено), а да на омладину највише утиче затварање, због смањених и погоршаних шанси за рад и школовање. Ни ови ни други социолози не помињу препуне фабричке аутобусе. Према мом непосредном сазнању, када су фабрички радници у Србији позитивни на тесту на ковид 19, „а (према процени шефа) нису ‘јакo болесни’, морају да раде или добијају отказ“. Ти радници су ширили заразу. У фабричким аутобусима радници су се возили у гужви, принуђени да се једни другима уносе у лица. Многи од њих, према мом понављаном опажању, нису носили заштитне маске.

Отпора таквом режиму ширења инфекције није било. Пандемија је, како је запазио Радоњић (2020), сведочила о ефикасности процеса прекаризације рада. Послодавци су могли да отпусте привремене раднике и парцијално запослене без већег отпора и без друштвених сукоба. Функционалне последице заразе утицале су на релативно повећање значаја индустрије у поређењу са сектором услуга, уколико ове нису биле значајне за одвијање производње или за одржавање здравља. Последице тог пораста значаја по радничку класу биле су већа могућност обољевања и смањена сигурност посла. Светска здравствена организација упозорила је да сиромашни људи у пандемији „могу бити згажени“. Образовање (нарочито мале) деце непосредно је повезано са одржањем производње: притом није било важно образовање као такво него чување деце запослених у обдаништима и нижим разредима основних школа. Образовање деце се свело на сервисирање производње. Радници су могли да се заразе у фабричким аутобусима и у фабрикама, а њихова деца су преносила заразу на своје васпитаче и учитеље. Пандемија је бар делимично разорила друштвену солидарност и на нивоу породице. Различита угроженост од болести људи различите старости није погодовала дедиференцирању (Gouldner, 1980) друштвене организације на породичном нивоу. Млађи људи су се, према подацима добијеним из медија, често понашали себично, не поштујући противепидемијске мере и ширећи заразу међу старијим члановима својих породица. Поделе у реалним интересима, засноване на различитој опасности епидемије по припаднике различитих генерација, вероватно су утицале на неширење друштвених сукоба, разбијајући породичну (па самим тим и класну) хомогенизацију и мобилизацију.

Изостанак озбиљних сукоба у току пандемије

Због чега није било већих друштвених сукоба у току пандемије, мада је очигледна класно и секторски условљена већа или мања могућност обољевања и умирања. Луис Козер (Coser) пише да то „да ли ће непријатељски настројена осећања водити ка конфликтном понашању делимично зависи од тога да ли се неједнака расподела права сматра легитимном (...). Легитимност представља кључну интервенишућу варијаблу, без које је немогуће предвидети да ли ће осећања непријатељства, која настају због неједнаке расподеле привилегија и права, стварно водити ка сукобу“ (Козер, 2007, 48).

Непријатељство учесника понекад насилних демонстрација није било усмерено према привилегованим групама него према државним властима. Масовно вишедеценијско испирање друштвене свести становништва утицало је на преусмеравање агресије. О томе Козер пише, подсећајући на Зимелово (Simmel) непознавање психоанализе: „Он није могао да претпостави да у случајевима када је блокирано конфликтно понашање против првобитног објекта: 1) непријатељска осећања могу да се преусмере ка супституционим објектима; те да 2) супституционо задовољење може да се оствари простим отпуштањем тензије. У оба случаја олакшано је одржање првобитног односа“ (Козер, 2007, 56).

Дакле, у анализираним радовима наглашава се генерацијска и расна подела људи погођених zarazом. Тек узгред се помињу *disaster capitalists*, „бели“ и „плави оковратници“ и запослени у „сивој економији“. Недостаје иоле садржајније виђење друштвене структуре. Друштва се приказују хомогенијим него што су уистину. Једва да има смисла подсетити на Милићеве речи да је „научна вредност испитивања поједине структуре тиме већа што се помоћу ње може утврдити више правилних веза и односа између структурисаног објекта и других искуствених појава“ (Милић, 1996, 24). Пандемија је посматрана на нивоу последица по индивидуе у друштву, схваћеном као неструктурисан скуп појединачних људи, подељена претежно по старосним и расним линијама. Запоставља се подела рада, која је темељ друштвеног структурисања и која баш у условима масовне заразе битно одређује ко може да ради „на даљину“, а ко је изложен ризику обољевања (и умирања) због неминовних физичких контаката. Нема испитивања односа између друштвене слојевитости и пандемије. Милић подсећа да друштвени слојеви добијају различите друштвене накнаде: „Друштвена слојевитост јесте, према томе, у основи друштвено економски израз друштвене поделе рада, а уједно

представља вертикалну димензију друштвене структуре“ (Милић, 1996, 27). Битно смањена или повећана могућност обољевања у условима пандемије тесно је повезана са местом у друштвеној подели рада. Она представља животну важну друштвену накнаду. Вертикална дистанца између припадника слојева повећава се различитом мером њихове здравствене и животне угрожености. Но, повећава се и унутарслојна дистанца између појединих подгрупа. Међу „белим оковратницима“ несразмерно мале накнаде и изузетно велико препуштање зарази уочени су у случају лекара и медицинских сестара, учитељ(иц)а и васпитач(иц)а. Део „белих оковратника“, различити чиновници, идеолози и мешетари, несразмерно су награђени и заштићени. Милић пише да се „функционални значај сваке улоге може посматрати са више становишта од којих су најважнија: (1) значај улоге за развој конкретног друштва, као целине, и (2) њен значај за очување датог облика друштвене организације“ (Милић, 1996, 41). Јасно је уочљиво да је друга димензија у условима пандемије добила још већи значај у односу на прву. Овде је видљиво како је масовна зараза појачала повратни утицај друштвене организације на друштвену структуру. Пандемија је додатно оповргнула Дејвисово и Мурово (Davies & Moore, 1945) схватање друштвене стратификације, засновано на пренаглашавању важности прве поменуто димензије. Милић, са своје стране, запажа да друштвени слојеви нису увек вертикално поређани у друштвеној структури и да постоје и паралелни друштвени слојеви. Пандемија кроз протесте против предузетих мера у незанемарљивом уделу потврђује мишљење малочас цитираног писца да су „управо у оквиру друштвених слојева најинтензивнији сви они облици друштвених сукоба који су типични за сферу неформалних интимних друштвених односа, као и често врло драматична и чак безобзирна конкуренција између појединаца и ужих друштвених група око заузимања најповољнијих друштвених положаја“ (Милић, 1996, 49).

Лекари су у условима пандемије додатно депривисани у односу на високообразоване кадрове из других друштвених делатности, а васпитачице и учитељице, које морају да раде (и обољевају) у условима пандемије у односу на наставнике и професоре, који безбедно држе наставу „на даљину“. Од три битне особине друштвеног слоја које Милић издваја – „хомогеност друштвеног положаја његових чланова, затвореност неформалних и интимних друштвених односа и културна посебност“ (Милић, 1996, 50) – прву и најважнију карактеристику пандемија битно релативизује.

Ривалске теорије стратификације у сучељавању са пандемијом

Оно што несумњиво истрајава, и појачава се, јесте подела на власнике и на (сада и зарази много више изложене) произвођаче. Та подела је скривена од актуелне друштвене свести: побуне због мера за сузбијање заразе усмерене су против државног апарата и против власти, а не против оних чију добит пандемија убрзано повећава. Побуне су, када су артикулусане, оправдаване наводним функционалним значајем делатности у којима су ангажовани они који се буне. Наглашавање функционалног погледа на друштвену стратификацију увек је повезано са афирмацијом статуса кво (Ossowski, 1979, 161). Стога тим побунама недостаје било каква револуционарност. Ово што важи за садржај свести јавности важи и за садржаје „социологије маске и дистанцирања“: и она учествује у прикривању и изобличавању битних друштвених неједнакости, појачаних пандемијом, делујући пре свега својом друштвено-интегративном функцијом знања које потиче из науке.

Различита мера изложености зарази, праћена врло неуједначеном расподелом ресурса, упућује на појаву још једне компоненте у и иначе антагонистичком карактеру односа између друштвених група. Тврдња оних социолога који наглашавају да су „класни односи одликовани експлоатацијом и доминацијом“ (Wright, 2005, 26) појачана је евиденцијом о последицама пандемије. Та сведочанства не слабе ни веберијанску тезу о битном значају разлика у висини прихода и у различитим животним шансама. Уосталом, Е. О. Рајт (Wright) подсећа да је „веберијански приступ са својим наглашавањем разлика у приходу и животним шансама угнежђен у марксистички приступ“ (Wright, 2005, 27). Ричард Брин (Breen) у том смислу пише да је Вебер у одређењу појма класа, осим својине, помињао и посебне квалификације које карактеришу припаднике појединих друштвених група, правећи тиме, с његове тачке гледишта, суштинску разлику између професионалаца и радника без квалификација. За разлику од првих, ови други у условима масовне заразе ни на који начин не могу да раде „на даљину“, а њихова заменљивост их чини припадницима/ама класе најподложније здравственом и животном трошењу. Брин подсећа да неовеберијанац Голдторп (Goldthorpe) наглашава „тржишни значај обучених стручњака и радника и принуду коју тржиште врши на послодавца да их задржи у фирми“ (Breen, 2005, 37–38). Чак и када се својина потпуно изоставља као критеријум класног диференцирања и када се ограничи на приход као на дистинктивно обележје

друштвених класа, наука показује диференцијалне ефекте пандемије. Приватно финансирана невладина организација *Pew Research Center* анализирао је смањење броја припадника средње класе у светским размерама. Запажено је да се на глобалном нивоу због пандемије средња класа смањила за 51 милион припадника, а да је број сиромашних на Земљи порастао за 131 милион људи (Kochaar, 2021). Остављајући по страни питање одакле је, ако не из доскорашње средње класе, настало 80 милиона „нових сиромаша“, треба обратити пажњу да је у тој анализи класна граница између сиромашних и средње класе одређена искључиво приходом и да је за граничник узет приход од 10 америчких долара дневно. Истраживачи из *Pew Research Center* сами признају да појмове „средња класа“ и „средњи приход“ користе као синониме, а да појам „средња класа“ може као конотацију имати и потрошњу, високо образовање, послове „белих крагни“, економску сигурност, поседовање свог дома и одређене економске и политичке вредности. Уза све то, постављање границе сиромаштва на приход од 2 \$ дневно и граничника између ниже и средње класе на 10 \$ представља употребу науке с циљем прикривања друштвених неједнакости које стварно постоје.

Посебно је питање додатно емпиријско појачавање или слабљење неомарксистичког погледа на *skill-based exploitation* у условима пандемије. Овде се мисли на неку врсту ренте коју квалификовани радници вуку од вишка вредности који стварају њихове неквалификоване колеге (Gruscy & Galescy, 2005). Можда се треба подсетити разликовања Агеа Соренсена (Sørensen, 2005, 138), у социолошким (према систему апологетски усмереним) круговима омиљеног, ренте засноване на монополу, на поседовању специфичних знања и на личним способностима. Може се поставити и питање здравствене накнаде: у условима пандемије рад на дистанци чува животе и утиче на структуру потрошње (нема трошкова за летовања, аутомобиле и сл.). Питање је хоће ли то довести до смањења плата (и разлика у односу на пролетере) високообразованих стручњака, па и квалификованих радника. Они су још незаменљиви, али можда у мањој мери него пре избијања заразе. Осим правника, лекара, свештеника и официра, могу ли се инжењери, економисти, социолози, донекле депривисати у корист власника капитала? Али, када би се прихватила теза А. Соренсена о „неспособности нижих слојева да одгоде гратификацију“ и када би се она „оправдавала“ непостојањем радничког бунта против масовног заражавања у препуним фабричким халама и аутобусима, социолошка анализа не би била ништа друго него сазнајно жалосна апологија статуса кво. С друге стране, можда Веберово наглашавање

разлика између предузетника и ситне буржоазије има посебан значај у Србији: док испоставе великих индустријских и трговинских фирми махом нису биле затваране у току пандемије, ситни предузетници су се више него припадници/е било које друге друштвене групе бунили против државних мера затварања. У сваком случају, пандемија додатно уверава у неоснованост тезе Јана Пакулског (Pakulski) о посткласној анализи, према којој се „у постиндустријском друштву смањује ‘класност’ а неједнакости се заснивају на другим основама“ (Pakulski, 2005, 154). Пакулски, као и представници „социологије маске и дистанцирања“, наглашава стратификацијски значај неједнакости у образовању, грађанству (избеглице), етницитету и раси. Поменути чиниоци диференцирања воде до баналних искуствених поткрепљења и обесмишљавају могућност социолошког третирања пандемије као природног експеримента. Недостатак садржајне теорије прати немогућност каузалне анализе коју су надвладале корелације емпиризма. „Социологија маске и дистанцирања“ не поседује ни теорију ни метод којима би „рефлектирала каузалност“ и „указала на идеју слободе као могућности неидентичности“ (Адорно, 1979, 233). Пандемија ковида 19 јесте природни експеримент који је открио сва сазнајна ограничења данашње идеологизоване социологије.

Светска зараза ковидом 19 показала је разлике у функционалном значају појединих друштвених делатности и разлике у важности различитих друштвених улога. Она је пружила социологији шансу да осветли значај драстичних својинских разлика. Те разлике нису друштвено оправдане. У условима масовне заразе њихове последице на расподелу друштвених ресурса драстичније и очигледније захватају ресурсе као што су здравље и могућност преживљавања. Ово што је стварност показала нису уочиле ни јавност ни наука која својом друштвено-интегративном улогом умногome утиче на јавност. Реално гледано, пандемија појачава значај димензије власништва у одређењу друштвеног положаја индивидуа и група. Она не угрожава профит. И профит и ренту лако је примати „на даљину“. Димензија образовања у условима светске заразе губи значај као дистинктивна карактеристика која утиче на могућност заражавања, бар када је реч о лекарима, наставницама и високообразованим стручњацима у индустријској производњи. Оба кључна чиниоца која се јављају у теоријама стратификације (својина и оно што се некада назива образовање, други пут приход, трећом приликом престиж, а четвртост стил живота) видљивије показују свој узрочни (па самим тим и теоријски) значај него у условима пре пандемије. А стварни, прикривени и целом културом капиталистичког друштва прикривани,

узрочни значај својине на рачун другог од поменутих чинилаца (који обликују ривалске стратификацијске схеме у њиховим различитим варијантама) приближава се површини друштвене стварности.

Референце

- Адорно, Т. В. (1979). *Непатајивна дијалектика*. БИГЗ.
- Антонић, С. (2016). Суперкласа. *Глас Српске академије наука и уметности* 32, 169–190.
- Breen, R. (2005). Foundations of a neo- Weberian Class Analysis. In O. E. Wright (ed.), *Approaches to Class Analysis* (pp. 31–50). Cambridge University Press.
- Collins, R. (2020, July 8). Sociology of Masks and Social Distancing. *Dr. Randall Collins*. <https://www.drrandallcollins.com/sociological-eye/2020/7/8/sociology-of-masks-and-social-distancing>
- Davis, K., & Moore, W. E. (1945). Some principles of stratification. *American Sociological Review* 10(2), 242–249.
- Гадаи, П. (2020). Бихевиорални увиди и пандемија COVID-19 у Индији. *Социолошки преглед* 54(3), 920–960.
- Green, J. (2020, March 21). Covid-19 Is Becoming the Disease That Divides Us: By Race, Class and Age. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-21/covid-19-divides-u-s-society-by-race-class-and-age>
- Gruscy, D., & Galescu, G. (2005). Foundations of a neo-Durkheimian class analysis. In O. E. Wright (ed.), *Approaches to Class Analysis* (pp. 52–81). Cambridge University Press.
- Ивара, И. О., Мусвишва, Ф., Екене Амаечи, К., & Раселекоане, Р. (2020). COVID-19 и друштвено-економски изазови са којима су суочена домаћинства у руралним подручјима током изолованости: из перспективе округа Вембе у Јужној Африци. *Социолошки преглед* 54(3), 761–798.
- Kovač, E., & Veljić, J. (2020, 20. avgust). Klasni biološki rat – elite i kovid protiv stanovništva. *Beton*. <http://www.elektrobeton.net/mikser/klasni-biološki-rat-elite-i-kovid-protiv-stanovnistva/>
- Kozer, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba*. Mediterran.
- Марковић Савић, О. С. (2020). Криза и организацијска контрола: пандемија COVID-19 болести и моћ надзирања. *Социолошки преглед* 54(3), 647–669.
- Matthewman, S., & Huppatz, K. (2020). A Sociology of Covid-19. *Journal of Sociology* 56(4), 675–683.
- Milić, V. (1978). *Sociološki metod*. Nolit.
- Milić, V. (1996). *Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije*. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

- Омобовале, А. О., Фаласе, С. О., Ојеладе, К. О., & Омобовале, О. М. (2020). Пандемија COVID-19 и свакодневни живот: повезаност изолације, социјалног дистанцирања, ношења маске, уздржаног поздрављања и одржавања хигијене руку у Нигерији. *Социолошки њрепег* 54(3), 864–887.
- Ossofski, S. (1981). *Klasna struktura u društvenoj svijesti*. Naprijed.
- Pakulski, J. (2005). Foundation of a Post-Class analysis. In O. E. Wright (ed.), *Approaches to Class Analysis* (pp. 152–177). Cambridge University Press.
- Радоњић, О. (2020). Највећи цех плаћају најсиромашнији. *НИН* 3753, 47–49.
- Саути, К. (2020). Обрасци понашања запослених у односу на мере заштите на раду. *Социолошки њрепег* 54 (3), 888–919.
- Sörensen, A. B. (2005). Foundations of a rent-based class analysis. In O. E. Wright (ed.), *Approaches to Class Analysis* (pp. 119–151). Cambridge University Press.
- Sörensen, J. S. (2020). Terror in Utopia: Crisis Mis-Management during the Covid-19 Pandemic in Sweden. *Социолошки њрепег* 54(3), 961–1007.
- Wright, E. O. (2005). Foundation of neo-marxist Class Analysis. In O. E. Wright (ed.), *Approaches to Class Analysis* (pp. 4–30). Cambridge University Press.
- Zhou, Y., & Belluz, Y. (2021, February 16) Who has died from Covid-19 in the US? *Vox*. <https://www.vox.com/22252693/covid-19-deaths-us-who-died>

Vladimir Ilić*

PANDEMIC AS A NATURAL EXPERIMENT AND CONTEMPORARY SOCIOLOGY

Abstract: Natural experiment is a type of quasi-experimental methods for the examination of social causality. Some social trends are derived from the latent to more manifest level by pandemic. One of the paper's topics are stratificational effects of the acceleration of real social changes by pandemic. Another topic are characteristics of the „sociology of mask and distancing“. It has overstressed the importance of age and race, and it has neglected property such as main factor of social stratification. For this reason „sociology of mask and distancing“ is hardening the apologetic role of contemporary sociology.

Key words: sociology of mask and distancing, age, race, property

* Full Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. Research area – Sociological Research Methods. E-mail address: vilic@f.bg.ac.rs.